

שיח ישראל 2.0 ❓ כיצד לתקן?

14.08.2024 | ד"ר עדי שורץ written by

פתיח

מסמך זה נכתב במסגרת פרויקט ישראל 2.0, בהובלת פרופ' גבי סיבוני ופרופ' קובי מיכאל, ותחת הבקרה וההכוונה שלהם במסגרת אשכול המערכות המדינתיות בישראל. במסגרת אשכול זה נדון בהרחבה במנעד סוגיות הקשורות ליחסי החברה והמדינה בישראל, כולל מערכות הממשל, התקשורת, האקדמיה, השיח החברתי ועוד.

מבוא

מסמך זה מהווה המשך למסמך קודם במסגרת פרויקט ישראל 2.0 שפירט את הכשלים והבעיות בשיח הציבורי בישראל, ושבאו לידי ביטוי בתקופה שהובילה לטבח 7 באוקטובר ובימים שלאחריו. [1]

ניסיונות להשפיע על השיח הציבורי בחברה דמוקרטית טומנים בחובם אתגר. בצורתו האידיאלית השיח מתפתח באופן וולונטרי בחברה, בחופשיות וללא כפייה. ואולם, כאשר מתברר "כשל שוק" והשיח הציבורי נהפך למכשול בפני החברה, במקום להוות אחד הנכסים שלה, נדרשות פעולות לשינוי המצב. תיאור זה נכון לגבי שני סוכני שיח וסוציאליזציה חשובים ביותר, המוסדות החברתיים שעומדים במרכז הדיון במסמך זה ❓ האקדמיה והתקשורת.

אקדמיה

קיים מתח טבוע בין מהותה של האקדמיה כמרחב לחירות מחשבה וחקר אקדמי חופשי לבין ניסיונות שונים לעצב אותה מבחוץ. בעוד שאקדמיה עצמאית ובלתי תלויה מהווה מגדלור ליצירה אינטלקטואלית, התערבות ממשלתית עלולה לחנוק את החדשנות והפלורליזם האקדמי.

ואולם האקדמיה הישראלית, שנועדה לשמש כמרחב לדיון ביקורתי וחילופי רעיונות, נגררה לקיצוניות אידאולוגית, תוך שימוש במנגנוני השתקה המנוגדים לרוח החופש האקדמי. תופעה זו,

המזכירה את הקיטוב הגובר באקדמיה האמריקאית, עלולה להוביל בסופו של דבר להרס היצירה האינטלקטואלית ולפגיעה אנושה ביסודות החברה הישראלית.

על מנת לתקן עיוות זה, מוצעים במסמך זה מנגנוני התערבות המיועדים להחזיר את האיזון לאקדמיה, שאותו היא עצמה לא תצליח לתקן מבפנים. מנגנונים אלו מתמקדים בהיבטים שונים של הפעילות האקדמית, החל מתקצוב ומימון, דרך קביעת תנאי קבלה לסטודנטים ועד להתנהלות האקדמית והאוניברסיטאית.

חשוב להדגיש כי מטרת ההתערבות אינה להשתיק את חופש הביטוי האקדמי אלא להבטיח את קיומו של שיח פלורליסטי ומגוון, תוך הגנה על ערכי היסוד של החברה הישראלית. האוניברסיטה, כמרחב לרעיונות אוניברסליים, אינה יכולה להפוך לכלי לקעקוע הערכים שהחברה מושתתת עליהם. על כן, כאשר האוניברסיטה חורגת מתפקידה ומתכחשת לערכי היסוד של החברה, התערבות חיצונית הופכת לצורך חיוני.

חלק זה פותח בהצגת האתגרים העיקריים שעומדים בפני כל ניסיון לטפל באקדמיה הישראלית. לאחר מכן תוצג שורה של הצעות מעשיות העוסקות בצמצום הפוליטיזציה במוסדות האקדמיים; בהגברת השקיפות והבקרה עליהם; בהגברת הגיוון באקדמיה הישראלית; ובהגברת המעורבות של ציבור הסטודנטים. לצד תוכן ההצעה יוצגו גם התועלת הצפויה מההצעה, הערכה לגבי יכולת המימוש של ההצעה, וטווח הזמן שבו השפעת ההצעה תורגש. לבסוף תוצג טבלה מסכמת עם כל ההצעות, ולצד כל אחת מהן הפרמטרים השונים האלה, כדי לסייע בתהליך קבלת ההחלטות ובמתן תשובה לשאלה באילו צעדים כדאי לבחור.

אתגרים

מערכת ההשכלה הגבוהה היא מערכת מורכבת מאוד שנבנתה במשך עשורים רבים. המדינה משקיעה כ-13.5 מיליארד שקל בשנה במערכת זו (נכון לשנת 2023). [2] לומדים במערכת כ-345 אלף סטודנטים לכל התארים, [3] ומועסקים בה כ-37 אלף אנשי סגל אקדמי [4] (נכון לשנת 2023). בעבר מונו ועדות שונות לשיפור היבטים מסוימים במערכת ההשכלה הגבוהה, וגופים שונים עוסקים במחקר ובהגשת המלצות דרך קבע למבנה ולצורת התקצוב הרצויים של ההשכלה הגבוהה. [5] מובן מכך כי לא ניתן ולא רצוי לפעול בפזיזות בבואנו ליישם שינויים במערכת ההשכלה הגבוהה. ההמלצות המובאות במסמך זה הן בגדר הצעה ראשונית שדורשת העמקה, למשל באמצעות הקמת ועדת היגוי שתשלב כמה אישים ותוכל להקדיש זמן ומחשבה רבים יותר לגיבוש המלצות מפורטות.

אתגר נוסף הוא שמערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (ובעיקר הנהלות האוניברסיטאות ואישים בכירים בעלי תפקידים) נהפכה בשנים האחרונות לגוף פוליטי שמשמש כאופוזיציה לממשלה המכהנת. הדבר בא לידי ביטוי הן בשנת 2023, בזמן המאבק נגד כוונת הממשלה לחולל שינויים במערכת המשפט, והן מאז 7 באוקטובר. כל ניסיון לבצע שינויים במערכת ההשכלה הגבוהה

עשוי בסבירות גבוהה לעורר תגובות מסוג "קץ הדמוקרטיה" ו"פאשיזם". ראשי המערכת צפויים להתנגד לכל שינוי ולהפעיל את כל כובד משקלם כדי לעצור שינויים כאלה. יש להביא בחשבון את ההתנגדות הזאת.

אתגר נוסף הוא דרך הפעולה הרצויה [?] ממשלתית או פרטית. דרך המלך לטיפול במערכת ההשכלה הגבוהה צריכה הייתה להיות באמצעות המדינה, משום שהיא מתקצבת את המערכת והיא זו שאחראית לה באמצעות המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג). ואולם, מכיוון שכל החלטה ממשלתית נתונה לביקורת של בית המשפט העליון, ומשום שבאקלים הפוליטי השורר כיום בית המשפט נוטה להתערב פעמים רבות בהחלטותיה של הממשלה ולפסול אותן, יש סבירות גבוהה שבית המשפט ימנע מהממשלה לבצע שינויים משמעותיים. אם נוסף את ההתנגדות הצפויה מצד ראשי האוניברסיטאות, יש סבירות גבוהה מאוד שכל ניסיון לחולל שינוי מבני משמעותי במערכת ההשכלה הגבוהה יעורר את התגובות שהתקבלו בזמן "הרפורמה המשפטית". יש סבירות גבוהה של חזרה על התסריט שבו גופים רבי עוצמה בחברה הישראלית יתלכדו נגד הממשלה "הפאשיסטית", כדי להגן כביכול על "החופש האקדמי". תסריט כזה עלול למנוע כל שינוי, ובשל כך יש להביא אותו בחשבון.

האתגרים האלה מתווספים לכך ששינויים בתחום החינוך אינם מניבים בדרך כלל תוצאות בטוח הזמן המייד. התהליכים שהביאו למצב הנוכחי באקדמיה הם תוצאה של עשורים רבים. בשל כך, גם הניסיון לתקן את המצב עלול לדרוש זמן רב.

לכל אלה מתווסף כמובן האתגר החשוב ביותר, והוא המאמץ לתקן את מערכת ההשכלה הגבוהה מבלי לפגוע בחלקים הטובים שבה. מחקר אקדמי ברמה גבוהה הוא נכס לאומי חשוב, בעיקר במדינה כמו ישראל שנשענת על טכנולוגיה לביצור הכלכלה והביטחון הלאומי שלה.

חשוב לציין: אזכור האתגרים האלה אינו נועד לרפות ידיים. שינוי המצב הנוכחי באקדמיה הישראלית הוא חיוני. ואולם, מכיוון שהמשאבים הלאומיים לטיפול בבעיה הם מוגבלים, ומשום שהמטרה היא להציג הצעות שניתן ליישם בזמן סביר ולא רק אפשרויות תאורטיות שנשמעות טוב אך לא ניתן ליישמן, חשוב להכיר גם במגבלות הקיימות.

הצעות מעשיות

צמצום הפוליטיזציה במוסדות האקדמיים

מומלץ לאמץ מדיניות של ניטרליות פוליטית במוסדות האקדמיים. עדיפות תינתן לאימוץ תקנות מתאימות בצורה וולונטרית, כלומר שהמוסדות האקדמיים יעשו זאת בעצמם, ואם לא [?] ניתן לעשות זאת באופן מנדטורי, באמצעות חקיקה או תקנות. ניתן לאמץ דוגמה קיימת מהחוקה של אוניברסיטת אוסטיין בטקסס, שקובעת כי:

האוניברסיטה, על כלל יחידותיה ומוסדותיה, לא תביע עמדה בעניינים דתיים, פוליטיים או

חברתיים? הנהלת האוניברסיטה, הנשיא, הדיקאנים, הסגל האקדמי והסגל המנהלי רשאים להביע את דעתם הפרטית, אבל לא כבעלי תפקידים באוניברסיטה.[6]

בצורה כזאת תיאסרנה תופעות שנפוצו בעת האחרונה בישראל כגון הבעת עמדה קולקטיבית של ועד ראשי האוניברסיטאות (למשל על עסקות חטופים), או של בעלי תפקידים באוניברסיטאות ספציפיות. הזכות להביע עמדה בנושאים שעל סדר היום תישמר לכל אדם באופן פרטי, ואולם לא כחלק מתפקידו האקדמי.

אפשרות נוספת להשגת אותה מטרה היא באמצעות הנהגת **קוד אתי** במוסדות האקדמיים, שמטרתו להבטיח את ההפרדה בין פעילות אקדמית לפעילות פוליטית. המטרה היא למנוע מחברי סגל אקדמי להפוך את הלימודים באוניברסיטה לבמה לאינדוקטרינציה פוליטית, להגן על הסטודנטים ולאפשר פלורליזם וגיוון מחשבות. בשנת 2017 מינה שר החינוך דאז, נפתלי בנט, את פרופ' אסא כשר לנסח קוד אתי בעניין זה.[7] הקוד האתי הותקף בחריפות על ידי ראשי האוניברסיטאות משום שהוא היווה לדעתם פגיעה קשה בדמוקרטיה. ואולם, היו גם כאלה שיצאו להגנת הקוד, ובהם אישים כגון פרופ' בועז סנג'רו,[8] רם שפע, וחברי סגל אקדמי שאינם חשודים מייד כתומכי הממשלה המכהנת. ייתכן שכדאי לנסות בשלב הראשון להגיע להסכמה עם האוניברסיטאות השונות, אך במקרה הצורך יש ליזום קוד כזה באמצעות המל"ג.

תועלת: גבוהה

יכולת לממש: בינונית

טווח זמן: מיידי

הגברת השקיפות והבקרה

מומלץ שגופים לא-ממשלתיים (התאחדות הסטודנטים למשל, או ארגוני חברה אזרחית אחרים) ינהלו מעקב אחרי רמת הפוליטיזציה וחוסר הגיוון במחלקות הלימודים השונות באוניברסיטאות. דוגמה אפשרית לכך היא המעקב שמקיימת "הליגה נגד השמצה" (ADL) בארצות הברית אחרי רמת האנטישמיות בקמפוסים השונים.[9] יש לבנות לשם כך מתודולוגיה מסודרת, כדי שהמעקב לא ייראה כניסיון לחיסולי חשבונות אישיים או מוסדיים. הכוונה היא להנפיק פעם בסמסטר או בשנה מסמך מסודר שבו כל מחלקה רלוונטית באוניברסיטאות השונות מדורגת לפי רמת ההטיה הפוליטית שבה. כך יוכלו גם הסטודנטים בבואם להירשם למחלקות השונות לדעת מראש מה מצפה להם מבחינת הפוליטיזציה בלימודים. הדעת נותנת שמחלקות שתקבלנה ציונים נמוכים תסבולנה בשל כך ממיעוט נרשמים. פגיעה כזאת, שיש לה גם משמעות תקציבית מבחינת המחלקות והאוניברסיטאות, עשויה לשמש תמריץ להנהלת האוניברסיטה לאפשר גיוון אקדמי רב יותר.

תועלת: בינונית-גבוהה

יכולת לממש: גבוהה

טווח זמן: בינוני

המלצה נוספת היא לחייב את ראשי המוסדות האקדמיים לתת דין וחשבון קבוע בוועדת החינוך של הכנסת, כמו גופים ציבוריים אחרים. הכוונה היא לקיים מדי חצי שנה או שנה מפגש מחייב בכנסת שבו יוכלו חברי כנסת ונציגי ציבור אחרים לקבל דיווח ולשאול שאלות נדרשות את ראשי האוניברסיטאות. אפשרות כזאת תגביר את הלחץ על ראשי המוסדות להשכלה גבוהה ולא תאפשר להם לפעול כבועה מנותקת מהחברה הישראלית. גם הציבור הכללי וציבור הסטודנטים יוכלו להשתתף באירוע כזה ולשאול שאלות.

תועלת: גבוהה

יכולת מימוש: בינונית-גבוהה (קשורה ליכולתה של הכנסת לקיים שימועים)

טווח זמן: קצר-בינוני

המלצה נוספת היא לקיים בדיקה של מבקר המדינה בעניין פוליטיזציה במוסדות להשכלה גבוהה. מבקר המדינה מוסמך לקיים בקרה על גופי המדינה. מומלץ לדרוש ממנו לבחון את נושא הפוליטיזציה במוסדות האקדמיים, גם כאן כדי לייצר תמריץ שלילי לחברי סגל ולראשי המוסדות להפוך את הלימודים לבמה לאינדוקטרינציה פוליטית.

תועלת: בינונית

יכולת מימוש: בינונית-גבוהה

טווח: בינוני-ארוך

הגברת הגיוון באקדמיה הישראלית

מומלץ לעודד תורמים מישראל ומהעולם להקים קרנות מחקר לטובת החברה הישראלית. הכוונה היא לפנות לתורמים ציוניים על מנת לעודדם להשקיע כסף מדי שנה לעידוד דוקטורטים ועבודות מחקר בתחומים ובנושאים שמקדמים את סדר היום הישראלי, למשל בתחומים כגון המזרח התיכון, יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, אסטרטגיה, צבא וביטחון וכו'. הכוונה היא לעקוף את סדר היום הקיים באוניברסיטאות (א-ציוני, פוסט-ציוני או אנטי-ציוני) ולעודד חוקרים בעלי אג'נדה ציונית (מימין ומשמאל) להפיק ידע שהחברה הישראלית יכולה לעשות בו שימוש. מימון חיצוני יכול לייצר תמריץ לשינוי התכנים האקדמיים בישראל.

תועלת: גבוהה

יכולת מימוש: בינונית (תלויה בתורמים)

טווח: בינוני-ארוך

בנוסף, מומלץ להכשיר ולעודד דור צעיר של מנהיגות ציונית. בדומה לתוכניות תלפיות וחבצלות, המדינה תזכה בני נוער צעירים מגיל החטיבה או התיכון ותבנה עבורם תוכניות לימוד והעשרה אקדמיות. האוניברסיטאות מתחרות בדרך כלל על סטודנטים איכותיים ומצטיינים, ויהיה להן אינטרס לזכות במכרז של המדינה על הזכות להכשיר את הצעירים האלה. צעירים אלה יוכלו להוות את השדרה הבאה של סטודנטים מצטיינים בהשכלה הגבוהה. היתרון הוא שהתחלה של תהליך ההכשרה בגיל צעיר יותר מזה שבו סטודנטים מגיעים בדרך כלל לאוניברסיטה (אחרי צבא) יאפשר להם להיות פתוחים יותר ולא מקובעים לרעיונות ששוררים באקדמיה. המדינה מצידה תתנה את הזכייה במכרז בתכנים מהזרם המרכזי של החברה הישראלית (מהימין ומהשמאל הציוניים). כך ייווצר תמריץ לאוניברסיטאות לחרוג מהתכנים הרגילים שמועברים בלימודים של סטודנטים מן המניין, כדי לזכות בתוכניות יוקרתיות שתעלנה את קרנן.

תועלת: גבוהה

יכולת לממש: גבוהה

טווח זמן: ארוך

הגברת מעורבות של ציבור הסטודנטים

ציבור הסטודנטים מגוון יותר בדעותיו ובעמדותיו מאנשי הסגל האקדמי. בשל כך, מעורבות גדולה יותר של הסטודנטים בתוכניות הלימוד עשויה להשפיע לטובה על האקלים האינטלקטואלי. ניתן להשיג מעורבות כזאת באמצעות התאחדות הסטודנטים, שלפחות בעת הזאת נראית כמי שמסוגלת ומעוניינת להעלות את פרופיל המעורבות שלה באוניברסיטאות. כדי שהיוזמה לשינוי הסגל האקדמי ולהגברת הגיוון לא תבוא מהמשלה, מעשה שייראה כהתערבות פוליטית ויעורר התנגדות עזה, עדיף שנציגי הסטודנטים יפעלו לשם כך. הם יכולים לדרוש גיוון אקדמי משמעותי יותר, להשבית את הלימודים במידת הצורך, לדרוש נוכחות בפורומים של קבלת החלטות באוניברסיטה וכן הלאה.

תועלת: בינונית

יכולת מימוש: גבוהה

טווח: מיידי

בנוסף, מומלץ לתקן את חוק זכויות הסטודנט (התשס"ז-2007)[10] ולקבוע במפורש כי אין לכלול אינדוקטרינציה פוליטית במסגרת הלימודים האקדמיים. נציבי קבילות הסטודנטים במוסדות האקדמיים השונים, שקיימים כבר כיום מתוקף החוק, יוכלו בעקבות כך להתייחס לתלונות סטודנטים על אינדוקטרינציה פוליטית. בנוסף, ייקבע כי נציבי תלונות הסטודנטים לא

יהיו מסגל האוניברסיטה, בניגוד למצב כיום שבו הנציבים הם אנשי סגל ☒ עובדה שמהווה הרתעה ברורה בפני הסטודנטים בבואם להגיש תלונות, פן יבולע להם בהמשך דרכם האקדמית.

תועלת: בינונית

יכולת מימוש: בינונית

טווח: בינוני

סיכום

שני המשאבים העיקריים שנדרשים לפעילותו של כל מוסד אקדמי, שהם גם האמצעים שבהם ניתן להשתמש כדי להשפיע על המוסד, הם תקציב וסטודנטים. מוסד אקדמי אינו יכול לפעול ללא תקציב ואינו יכול לפעול ללא סטודנטים. בשל כך, כיווני הפעולה וההצעות במסמך זה נשענים בעיקר על שימוש במקורות מימון חיצוניים ובניסיון להפעיל לחץ על המוסדות האקדמיים על ידי ציבור הסטודנטים הקיים כיום, או זה שיהיה בעתיד.

מכיוון שהאקדמיה הישראלית מתפקדת כיום כמוסד חברתי בעל אג'נדה פוליטית, ולנוכח האווירה המקוטבת כיום בישראל בין תומכי הממשלה למתנגדיה, נראה כי בעתיד הנראה לעין לא ניתן לצפות לפעולה יזומה כלשהי על ידי המוסדות להשכלה גבוהה. לא כדאי להישען על יכולתה של האקדמיה הישראלית לתקן את עצמה. בשל כך, התיקונים חייבים לבוא מבחוץ ומלמטה למעלה. קשה מאוד לראות את אנשי הסגל הבכירים בישראל ואת בעלי התפקידים במוסדות השונים פועלים באופן וולונטרי. יתרה מכך, צפוי מאוד שהם ירימו קול זעקה אל מול כל שינוי ויציגו אותו כפגיעה בחופש האקדמי ובצביונה הדמוקרטי של ישראל.

הפעולה הנדרשת היא פעולה מתוחכמת ורב-ממדית, וסביר מאוד שהיא תידרש להיות חלק מפעולה במישורים אחרים (מערכת המשפט ומערכות המדינה האחרות). ואולם לנוכח חומרת המצב הקיים, ולנוכח העובדה שלא ניתן למצוא פתרון קסם אחד לבעיה, אין מנוס מלנסות לשלב כמה אמצעים כדי לכלל הפחות לשפר את המצב הקיים כיום.

תקשורת

ככלל, האתגרים והקשיים שצוינו בתת-הפרק שעוסק באקדמיה נכונים גם לתחום התקשורת. נשמת אפה של התקשורת ככלי חברתי ראשון במעלה, שמסייע בהנגשת מידע לציבור, בבירור עמדות ובקבלת החלטות מושכלת, היא יכולתה לפעול בחופשיות, ללא מעורבות ממשלתית או כפייה של עמדות פוליטיות מכל צד. הפיכת כלי התקשורת במדינה לזרוע תעמולתית ממסדית ☒ של ממוסד כלשהו: צבאי, פוליטי או כלכלי ☒ עומדת בניגוד מובהק לסיבת קיומה במדינה דמוקרטית. גופים ומוסדות יכולים לפעול באמצעות דוברים, אבל כלי התקשורת חייבים להיות מסוגלים לפעול כ"כלב השמירה של הדמוקרטיה" או כ"רשות הרביעית". משום כך, מטרתן של ההמלצות בתת-פרק זה אינה לחסום דעות או לצמצם את חופש הפעולה של כלי התקשורת,

אלא ליצור את התנאים הדרושים כדי להגביר את הגיוון ולמנוע את הניוון שפשה בתקשורת הישראלית והוביל אותה לתפקד בצורה מונוליטית שמחטיאה את המטרה.

אתגרים

בעולם התקשורת קיימים אתגרים ייחודיים. אחד מהם הוא יכולת ההשפעה על תפקודה, וזאת משום שבניגוד לתחום האקדמיה, מרבית שוק התקשורת בישראל נמצא בידיים פרטיות. בעוד שיותר מ-80% מהמוסדות להשכלה גבוהה בישראל זוכים למימון ציבורי, ורק כ-15% מהמוסדות הם מוסדות פרטיים [11] הרי שבתחום התקשורת המצב הפוך לחלוטין. למעט תאגיד השידור וגלי צה"ל, שוק התקשורת כולו נמצא בידיים פרטיות. כל תחום העיתונות המודפסת הוא בבעלות פרטית, כך גם הרדיו האזורי, וכך גם ערוצי הטלוויזיה המובילים (12, 13, 14). [12] באופן טבעי, יכולת ההשפעה על גופים פרטיים נמוכה בהרבה מזו שעל גופים במימון ציבורי.

אתגר נוסף שקיים כיום בישראל, והוא חריף במיוחד בתחום התקשורת, הוא אתגר הלגיטימציה. הברנז'ה העיתונאית נוטה לכיוון פוליטי מסוים והיא מקשה מאוד על כניסה של שחקנים חדשים, או כאלה שאינם מתיישרים לפי אותו קו. קובעי סדר היום התקשורתי (גופים דוגמת "ידיעות אחרונות" וערוץ 12) נוטים ללעוג ולזלזל בגופי תקשורת אחרים ואינם מתייחסים אליהם ברצינות. עובדה זו גם מקשה על גיוס כוח אדם איכותי לכלי תקשורת שאינם מתיישרים עם הקו המקובל, שכן הדבר עלול לפגוע בקריירה שלהם בהמשך הדרך.

הצעות מעשיות

רגולציה וחקיקה

שידורי הטלוויזיה והרדיו המסחריים בישראל מוסדרים באמצעות "הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו" [13]. עד השנים האחרונות הוטלו מגבלות רבות על פתיחת ערוצי טלוויזיה שהקשו מאוד על כניסת שחקנים חדשים לתמונה, ושגרמו לכך שהשוק נתון בידי מספר שחקנים מצומצם. בשנת 2023 הציג שר התקשורת, שלמה קרעי, הצעת חוק (הצעת חוק התקשורת [שידורים], התשפ"ג-2023), [14] שביקשה לסגור את הרשות השנייה ולצמצם את הרגולציה הכרוכה בהפעלת שידורי טלוויזיה. באופן לא-מפתיע, ההצעה זכתה לביקורת קשה מצד גופי מחקר וכלי תקשורת. מועצת העיתונות, למשל, ציינה כי מדובר ב"פגיעה אנושה בחופש העיתונות והתקשורת" ובכרסום "ביסודותיה הדמוקרטיים של מדינת ישראל" [15].

באופן בלתי מתוכנן, דווקא התקדמות הטכנולוגיה עשויה לפתור את בעיית הרגולציה מאליה. כיום השידורים הנתונים לרגולציה הם אלה שמועברים באמצעות כבלים ולוויין בלבד. שידורים המועברים באמצעות האינטרנט אינם נתונים לשום צורה של רגולציה. נתח השוק כיום של שידורי הכבלים והלוויין (חברות HOT ו-YES) הוא כ-40%, בעוד שנתח השוק של חברות המשדרות באמצעות האינטרנט (דוגמת סלקום TV, פרטנר TV וסטניג TV) הוא יותר

מ-30% [16] בסוף שנת 2025 צפויה חברת YES להפסיק את שידוריה באמצעות הלוויין, ולעבור לשידורים דרך האינטרנט בלבד. [17]

משמעות הדברים מרחיקת לכת. הרשות השנייה מוסמכת לפי חוק לעסוק אך ורק בשידורים שמועברים באמצעות כבלים ולוויין, ואין לה שום נגיעה בשידורים באמצעות האינטרנט. ככל שנתח השוק של שידורים באמצעות האינטרנט יגדל, הרשות השנייה (ועימה הרגולציה) יפסיקו להיות רלוונטיות לגבי שוק הטלוויזיה הישראלי. המשמעות היא שיהיה קל יותר לשחקנים חדשים, וכאלה שעדיין אינם מבוססים כלכלית, להיכנס לשוק הטלוויזיה.

בשל כך, ההמלצה המרכזית בעניין הרגולציה היא לתת לזמן ולטכנולוגיה לעשות את שלהם. האנרגיה והמאבקים שיידרשו כדי לשנות את המבנה הקיים אינם מצדיקים את המהלך. ההערכה היא כי בתוך זמן של חודשים או שנים ספורות יועבר שוק הטלוויזיה כולו או בחלקו הגדול באמצעות האינטרנט, והשינוי הזה יאפשר גיוון גדול יותר של התכנים הנראים על המסך. כך תושג המטרה בלי צורך בהתערבות כלשהי.

פיקוח ובקרה

יכולת ההשפעה של נבחרי הציבור בתאגיד השידור הישראלי, שמחליף את רשות השידור מאז שנת 2017, גדולה מזו שבכלי התקשורת הפרטיים. לפי "חוק השידור הציבורי הישראלי, תשע"ד-2014", לתאגיד יש מועצה, וזו אמורה בין היתר לקבוע את מדיניות השידורים, לאשר את לוחות השידורים, ולמנות את מנכ"ל התאגיד. [18] למועצה זו יש השפעה גדולה על שידורי התאגיד.

ההמלצה המרכזית היא להביא למצב שבו תהליך קבלת החלטות במועצה ייעשה כאשר יש ייצוג שווה של שמאל וימין ציוניים במועצה, ושהחלטות תתקבלנה בהסכמה רחבה. כדי למנוע תלונות אמיתיות או מדומות על ניסיונות השתלטות פוליטיים, ראוי שעל כל חבר מועצה בעל צביון מצד אחד של המפה הפוליטית ימונה מועמד מהצד השני. המטרה, כזכור, אינה להפוך את תאגיד השידור לגוף פוליטי מונוליטי בעל גוון אחד, אלא למנוע את המצב הקיים שבו יש הטיה קשה לטובת עמדה פוליטית מסוימת. כאשר יש מנגנון פריטטי, יש סיכוי גדול יותר לשכך את החששות מניסיונות השתלטות של פוליטיקאים על מועצת התאגיד.

הטענה תהיה שמדובר בפוליטיזציה של מועצת התאגיד. ואולם, מינויים וקבלת החלטות בתאגיד השידור הם ממילא פוליטיים. דווקא המצב הקיים כיום, שבו גורמים "מקצועיים", א-פוליטיים לכאורה, אחראים למדיניות השידור של התאגיד, הוא זה שיצר את העיוות הניבט על המסך. מינויים בשיטה של 50-50 לכל צד במפה הפוליטית עשויים לחולל שינויים מבורכים ונחוצים.

תועלת: גבוהה

יכולת מימוש: בינונית

מימון ותקציבים

אחת הדרכים שבהן המדינה מייצרת עיוות בשוק התקשורת היא באמצעות פרסומים ממשלתיים. חלק מהפרסומים האלה הם "פרסומים סטטוטוריים" (או "מנדטוריים") של מודעות שמתפרסמות על פי חובה הקבועה בחוק. מדובר בעיקר במידע בהתאם לחוקים ולתקנות של תכנון ובנייה; מידע על מכרזים של רשויות המדינה; מידע על צוואות, כינוס נכסים ועוד.

בעיתונות הכתובה בלבד מדובר על סכום של כ-10 מיליון שקל בשנת 2023, ובחמש השנים 2019-2023 מדובר על יותר מ-60 מיליון שקל. בראש רשימת העיתונים שבהם מתפרסמות המודעות עומדים "ישראל היום" ו"ידיעות אחרונות", כאשר אחריהם נמצאים "גלובס", "הארץ-דה מרקר" ו"מעריב". [19] המשמעות היא שהמדינה מטה את השוק לטובת השחקנים הגדולים (כלומר העיתונים המבוססים והחזקים יחסית) ולרעת שחקנים חדשים ויצרני תוכן מתחרים שאינם זוכים בנתח מהפרסום הממשלתי. במציאות שבה ממילא צריכת העיתונים היומיים יורדת באופן מתמיד, ומשרדי ממשלה שונים ממילא מפרסמים את המודעות הנוגעות להם באתרי האינטרנט שלהם, אין גם שום סיבה עניינית שהמדינה תמשיך ותפרסם מודעות חובה בכלי התקשורת.

ההמלצה היא להפסיק לחלוטין את פרסומי החובה האלה, ולהביא את המידע הנדרש לידיעת הציבור באמצעות אתר אינטרנט ייעודי או אתרי האינטרנט של הגופים השונים. הצעות חוק שנועדו לחייב פרסומי חובה באינטרנט הועלו בשנים האחרונות על ידי שורה ארוכה של חברי כנסת מהקואליציה ומהאופוזיציה, ובכלל זה מירב בן-ארי, שרון השכל, תמר זנדברג, אמיר אוחנה ויעל גרמן. [20] בין היתר נטען כי גם במציאות הקיימת, כלי התקשורת שנבחרים על ידי המפרסמים אינם נבחרים לפי תפוצתם אלא לפי שיקולים אחרים.

חשוב להדגיש כי המטרה אינה "להעניש" כלי תקשורת אלא "ליישר את הרצפה", כלומר לא לסבסד ללא צורך את כלי התקשורת הקיימים והחזקים ממילא על חשבון האפשרות ששחקנים חדשים וחסרי מוניטין או גב כלכלי חזק יוכלו להיכנס לתמונה. המטרה המרכזית של המלצה זו היא לעודד גיוון ותחרות, ותמיכה ממשלתית חסרת תכלית חותרת תחת מטרה זו.

תועלת: בינונית

יכולת מימוש: בינונית

טווח: בינוני-ארוך

הכשרת כוח אדם

אחת הבעיות המרכזיות בשיח התקשורתי היא שליטת כמה גורמים מרכזיים בסדר היום

באמצעות סיקור מתמשך ("פולו-אפ"). הכוונה היא שמספר מצומצם יחסית של כלי תקשורת (למשל ערוץ 12, "ידיעות אחרונות" ורשת ב') מהדהדים ידיעות שהתפרסמו זה אצל זה ובצורה זאת מביאים לבולטות גדולה יותר של ידיעות אלה. במצב כזה ידיעות שמתפרסמות בכלי תקשורת אחרים נדחקים לקרן זווית ואינם מקבלים חשיפה דומה.

באופן מתמשך, קביעת סדר יום ציבורי בצורה כזאת מקשה מאוד על משיכת כוח אדם איכותי לכלי תקשורת חדשים. גם כאשר קיימים כלי תקשורת מתחרים (למשל בתחום התקשורת המודפסת או הטלוויזיונית), קשה למשוך אליהם עיתונאים או אפילו אנשי צוות טכני ברמה גבוהה משום שהמוניטין של כלי התקשורת האלה נמוך יותר. עיתונאים חדשים ומוכשרים מעדיפים בדרך כלל את כלי התקשורת שיבטיחו להם את החשיפה הגבוהה ביותר ואת היכולת להשפיע על סדר היום הציבורי. התוצאה היא שגם כאשר קמים מתחרים בשיח התקשורת, רמתם המקצועית נופלת פעמים רבות מזו של כלי התקשורת האחרים. חוסר המקצועיות משפיע מצידו על יכולתו של כלי התקשורת להשפיע לטווח ארוך על השיח.

ההמלצה היא למשוך בעלי הון פרטיים לצורך הקמת בית ספר איכותי לתחום העיתונות שיכשיר את כל בעלי המקצוע (עיתונאים, צלמים, במאים וכו') עם אוריינטציה ציונית-לאומית. באמצעות מלגות ותהליך הכשרה רציני, הכוונה היא לייצר דור צעיר של עיתונאים ובעלי מקצוע שיוכלו להשתלב בכלי התקשורת ולהרים את רמתם המקצועית. הכשרה כזאת תשפר בצורה ניכרת את יכולת התחרות של כלי התקשורת החדשים עם אלה הקיימים.

תועלת: גבוהה

יכולת מימוש: בינונית (תלויה ביכולת לגייס הון)

טווח: בינוני-ארוך

תכנים

אחת הבעיות המרכזיות בשיח התקשורת היא הסתמכות על מספר מצומצם של סמכויות אפיסטמיות (דוברים צבאיים, כתבים צבאיים, בכירים לשעבר במערכת הביטחון וכו') והימנעות מדיווח אמיתי על הלכי הרוח והכוונות של שכנינו הערביים. לכאורה זהו תפקידה הקלאסי של התקשורת ² להביא לידיעת הציבור את הנושאים שמעסיקים את אויבנו, את דעת הקהל שם, את הדעות המובעות בכלי התקשורת וכו'.

המדינה אינה יכולה להשפיע או להכתיב לכלי התקשורת הפרטיים איך ומה לסקר, אבל לרשותה עומדים כלי תקשורת ציבוריים (התאגיד וגלי צה"ל) שמשוחררים משיקולים מסחריים. גם לפי ההיגיון הפשוט וגם לפי המנדט של השידור הציבורי, היה חשוב מאוד שהציבור הישראלי ייחשף ממקור ראשון לנעשה בצד השני, ולא מגורמים מתווכים למיניהם שיכולות הניתוח שלהם התבררו כלוקות בחסר.

ההמלצה היא לחזק באופן מחייב את המחלקות לענייני ערבים בתאגיד השידור הציבורי ובגלי צה"ל ולהרחיב את התכנים שעוסקים בעולם הערבי. כך, לדוגמה, תיקבע תוכנית קבועה מדי יום של כחצי שעה שבה יובא סיכום של העיתונות בצד הפלסטיני. תוכניות דומות תהיינה על העיתונות במצרים, בלבנון, באיראן וכו'. כל ישראלי יוכל לבחור אם ברצונו לדעת מה מתחולל בצד השני [?] על מה מדברים, במה עוסקים, מה מטריד אותם, איך הדברים נראים מהצד השני. ניתן להשתמש בכל פלטפורמה אפשרית (רדיו, טלוויזיה, דיגיטל), אך בסופו של דבר הכוונה היא שהמידע הראשוני בדבר המתחולל בצד השני יהיה זמין לכל ישראלי מבלי להזדקק לפילטרים של כל מיני מומחים בעלי הטיות מסוגים שונים.

תועלת: גבוהה

יכולת מימוש: גבוהה

טווח: מיידי

סיכום

הניסיון להשפיע על השיח התקשורתי הוא מאתגר ורגיש במיוחד. ככלל, התקשורת מתפקדת בצורה הטובה ביותר כאשר היא משוחררת מכל השפעה מבחוץ. חופש היצירה והביטוי עומדים בבסיס תפקודה של התקשורת במדינה דמוקרטית. בנוסף לכך, מרבית כלי התקשורת בישראל הם בבעלות פרטית, מה שמקשה עוד יותר את יכולתה של המדינה להשפיע על המתחולל בה.

ואולם כאשר כלי התקשורת, לאורך זמן ובצורה משמעותית, אינם משרתים את מטרותיה של החברה הישראלית בצורה מיטבית, אין למדינה ברירה אלא לנסות להשתמש בכלים העומדים לרשותה כדי לכל הפחות לנסות לתקן את המצב. כל ההמלצות שהובאו כאן נועדו למטרה אחת בלבד: לאפשר יתר תחרות בשוק התקשורת, כדי לאפשר לה להגשים את ייעודה המקורי, והוא [?] להיות כלי יעיל להנגשת מידע לציבור ובמה לשוק חופשי של דעות.

במציאות הקיימת כיום, השיח התקשורתי הוא מונוליטי עד כדי אפשרות של סיכון ביטחונה הלאומי של מדינת ישראל. נושאים רציניים אינם נידונים לעומק, חלופות אמיתיות אינן נבחנות, והעמדות המוצגות לציבור נוטות להיות חד-צדדיות ולהישמע על ידי "מומחים" למיניהם בצורה פסקנית. יכולתו של הציבור לקבל החלטות מושכלות נפגעת באופן משמעותי. גם מקבלי ההחלטות מקבלים תמונה מעוותת של דעת הקהל ועשויים להיות מושפעים ממנה. מכיוון שהנושאים העומדים על הפרק הם הרי גורל, טעויות בשיקול הדעת סופן לעלות בחיי אדם.

מטרתן של ההמלצות לנסות לעודד שחקנים חדשים להיכנס לשוק התקשורת (המודפסת, המשודרת או הדיגיטלית) באמצעות הסרת חסמים למיניהם וביטול הטבות לכלי התקשורת הקיימים. הכוונה היא להשתמש בכלים שעומדים לרשות המדינה כדי לאפשר תקשורת פלורליסטית יותר וכזאת שמשרתת בצורה טובה יותר את החברה הישראלית.

נספח 1: טבלת הצעות מסכמת לאקדמיה הישראלית

הנושא	ההצעה	תועלת	יכולת מימוש	סיוח
צמצום פוליטיזציה במוסדות האקדמיים	קוד אתי / חקיקה / תקנות	גבוהה	ביטנית	מיידי
הגברת שקיפות ובקרה	ניסור רמת הפוליטיזציה	ביטנית-גבוהה	גבוהה	ביטני
	מתן דיץ וחשבון מחייב בולגות הכנסות	גבוהה	ביטנית-גבוהה	קצר-ביטני
	בדיקת מבקר המדינה על פוליטיזציה במוסדות אקדמיים	ביטנית	ביטנית-גבוהה	ביטני-ארוך
הגברת הגיוון באקדמיה	גידוד תורמים להקים קרנות מחקר פרטיות	גבוהה	ביטנית	ביטני-ארוך
	הכשרת דור צעיר של מנהיגות ציונית	גבוהה	גבוהה	ארוך
הגברת מעורבות של ציבור הסטודנטים	השפעה על תוכניות לימודים	ביטנית	גבוהה	מיידי
	תיקון חוק זכויות הסטודנט ומימני נציב קבילות חיצוני במוסדות האקדמיים	ביטנית	ביטנית	ביטני

הנושא	ההצעה	תועלת	יכולת מימוש	סווח
רגולציה ותקינה	להיסטג מפגולה	גבוהה	גבוהה	ארוך
פיקוח ובקרה	ייצוג פוליטי שווה במונעת תאגיד השידור	גבוהה	בינונית	בינוני
מימון ותקציבים	הפסקת פרסומי החובה	בינונית	בינונית	בינוני-ארוך
הכשרת כוח אדם	הקמת בתי ספר פרטיים לתחום הנגישות	גבוהה	בינונית	בינוני-ארוך
תכנים	הגברת המעקב אחר המגשה בעולם הערבי	גבוהה	גבוהה	קניידי

[1] שורץ, עדי. שיח ישראל 2.0 [2] מה השתבש? **מכון משגב**, 7 במאי 2024.

<https://www.misgavins.org/schwartz-what-went-wrong>

[2] "תקציב מערכת ההשכלה הגבוהה". **המועצה להשכלה גבוהה**, אוחר בתאריך 10.7.2024.

<https://did.li/ukkgT>

[3] "השכלה גבוהה בישראל [2] נתונים נבחרים לשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23)". **הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה**, אוחר בתאריך 10.7.2024.

https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2023/423/06_23_423b.pdf

[4] "סגל אקדמי במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, תשפ"ג (2022/23)". **הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה**, אוחר בתאריך 10.7.2024.

https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2023/182/06_23_182b.pdf

[5] כך לדוגמה מונו "ועדת מלץ לבחינת המבנה הארגוני של המוסדות להשכלה גבוהה" בשנת 2000; "ועדת וינוגרד לשכר לימוד" בשנת 2000; "ועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה" בשנת 2006. בין גופי המחקר שפרסמו בשנים האחרונות המלצות למערכת ההשכלה הגבוהה היו מוסד שמואל נאמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה, פורום קהלת, מרכז אדוה ועוד.

University of Austion. **The Constitution of the University of Austin**, Article [6] VI, Sections 5-6, Retrieved on 12 July, 2024. <https://shorturl.at/LUpVQ>

- [7] כשר, אסא. קוד אתי של ההתנהלות הראויה בתחומי חפיפה בין פעילות אקדמית לפעילות פוליטית. במאי 7, 2017.
<https://dailynous.com/wp-content/uploads/2017/06/israel-academic-ethics-code-hebrew-kasher.pdf>; כשר, אסא. כשהאקדמיה בורחת מן האתיקה, השילוח, 26 במרץ 2018.
<https://shorturl.at/HQoc8>
- [8] סנג'רו, בועז. העליהם על אסא כשר אינו מוצדק, הארץ, 15 ביוני 2017.
<https://www.haaretz.co.il/opinions/2017-06-15/ty-article-opinion/.premium/0000017f-e0e5-d38f-a57f-e6f7aab40000>
- [9] ADL. **Campus Antisemitism Report Card**. Retrieved on 13 July 2024.
<https://www.adl.org/campus-antisemitism-report-card>
- [10] חוק זכויות הסטודנט, התשס"ז-2007. אוחר בתאריך 13 ביולי 2024.
<https://shorturl.at/NajfU>
- [11] סיני, יובל. אסדרת פעילותם של מוסדות להשכלה גבוהה שאינם מתוקצבים. פורום קהלת, נייר מדיניות מס' 87, פברואר 2023.
https://kohelet.org.il/wp-content/uploads/2023/03/KPF0138_Higher_Edu_Ref_Txt_21.2.23.pdf
- [12] וינר, אסף ושוורץ-אלטשולר, תהילה. ריכוזיות בשוק התוכן העיתונאי-חדשותי. המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 138, ינואר 2020, עמ' 37-38.
<https://www.idi.org.il/media/14030/concentration-of-ownership-in-the-news-content-market.pdf>
- [13] חוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, התש"ן-1990. ספר החוקים הפתוח,
<https://shorturl.at/qJYVI>
- [14] הצעת חוק התקשורת (שידורים), התשפ"ג-2023.
https://www.law.co.il/media/computer-law/comm_law_2023_tazkir.pdf
- [15] הערות מועצת העיתונות והתקשורת בישראל לתזכיר חוק התקשורת (שידורים), התשפ"ג-2023. מועצת העיתונות בישראל, 20 באוגוסט 2023.
<https://www.022.co.il/BRPortalStorage/a/4/66/77/81-OQTdq2WwMU.pdf>
- [16] נתוני שוק התקשורת הישראלי בראשית 2023: טלוויזיה ושירותי סטרימינג, איגוד האינטרנט הישראלי, ינואר 2023.
https://www.isoc.org.il/sts-data/media_streaming_2023

[17] כביר, עומר. הלוויין נחת ברשת: yes בדרך להשלים המעבר לסטרימינג. כלכליסט, 27 בנובמבר 2022. <https://www.calcalist.co.il/shopping/article/hkst6kepo>

[18] חוק השידור הציבורי הישראלי, תשע"ד-2014. נבו. https://www.nevo.co.il/law_html/law01/501_075.htm#Seif11

[19] נתונים על פרסומי חובה בעיתונות הכתובה בשנים 2019-2023. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 8 ביולי 2024. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/5e04ac56-cee5-ee11-8162-005056aa4246/2_5e04ac56-cee5-ee11-8162-005056aa4246_11_20618.pdf

[20] הצעת חוק חובת פרסום הודעות באינטרנט, התשע"ו-2016. מאגר החקיקה הלאומי של הכנסת. <https://main.knesset.gov.il/activity/legislation/laws/pages/lawbill.aspx?t=lawsuggestionssearch&lawitemid=575367>